

A formától az anyagig és vissza

Almagyar Érseki Szőlőbirtok – Borterasz és Venyige Spa, Eger

Csak kivételes épületeken figyelhetjük meg egyszerre a formaalkotás és az anyaghasználat újszerűségét. Egri épületegyüttesünk kicsi bár, mégis jelentősnek mondható a hazai kortárs építészeti palettán. Az ezredforduló és a 2000-es évek magyar borászati építészeti seregszempléjében úgy tűnt, minden szóba jöhető szempont és építészeti fogalom felmerült és kipróbáltatott már, így – teljesség nélkül – a regionális törekvések, az archetipikus formálás, kísérlet a szakralitás fogalmának építészeti leképzésére, az anyaghasználat fetisizálása, a monumentalitás vagy a narráció eszköztára és kifejezésformái is. Most elemzendő együttesünk – noha e sorozat egyértelmű részese – valami friss, újszerű hozzáállást tükröz. A frissességet a forma és az anyag kísérletező kedvű alkalmazása okozza, az újszerűséget pedig e két tendencia párhuzamos lendületű megjelenése. Így aztán, mikor elmerülnénk a forma elemzésén, az anyaghasználat vonzza magához a figyelmünket, amikor pedig túlságosan az anyagi valóság érzékeinkre ható finomságaira összpontosítanak, a forma kerül előtérbe. Ez a jó értelmű bizonytalanság az Almagyar Érseki Szőlőbirtok épületeinek legfőbb építészeti erénye.

Kétségtelen, hogy Gereben Péter és Marián Balázs egri épületei afféle jutalomjátéknak tekinthetők. Nem csupán a különleges megbízói igények okán (a szőlőbe komponált borterasz és három kis kunyhó költői építészeti program), hanem a nyári használatra korlátozódó funkcióból fakadóan a hazai klímára jellemző épületfizikai, épületszerkezeti és ezért építészeti következményektől való mentesülés előnyei miatt is.

Az egri borterasz és kísérő épületeinek kompozíciója alapvetően illusztratív, már-már teátrális koncepción nyugszik. A fedett-nyitott, összetorlódott archetípus-házakra emlékeztető borteraszt, mint központot szinte koncentrikusan veszik körbe az egy irányban kontyolt ház-kunyhók, míg a medence és a szőlő sarkába telepített kilátó tárgyyszerű elemként egészíti ki az együttest. Az absztrakció foka a kunyhóktól a borteraszon át a kilátóig fokozódik, és fordítva, utalásrendszerében leginkább tág spektrumú a kilátó (magasles, jel, góré), legösszetettebb a borterasz (nyitott szín, sorolt házak, hullámzó tető, feszített sátor) és leginkább konkrétan a kunyhók tekinthetők (présházak, csőszkunyhók).

A hazai borászat-építészet ház archetípus-genealógiája a teljesség leghalványabb igénye nélkül is leírható a Mezőzombor (Ekler, 1995), Pannonhalma (Czita, 2003), Badacsonytomaj (Kis-Molnár, 2012) és Somlósárhely (Ekler, 2012) fémjelezte példákkal. Ezek az épületek egyértelműen narratív tulajdonsággal ruházták fel az egyszerű házformát (akár a présház felnagyított változataira vagy akár a lávaömlés formai imitációjára gondolunk). Egerben ennek az archetipikus sorozatnak újszerű állomását láthatjuk. Gereben és Marián csőszkunyhói ugyanis azok, amik: az egykor a szőlőben állt építmények mai átíratai. A három kis ház távolról nézve egyformának tűnik: egyik oldalról lekontyolt nyeregtető, a szőlőbe nyitott, egyterű helyiség, alaposabban szemügyre véve azonban mindegyik más kicsit – a három építető eltérő igényeinek megfelelően. Elsőre már-már zavarba ejtő a forma trivialitása, sehol a borászatainkból jól ismert narratíva és pátosz.

A borterasz falas-oszlopos szerkezetű építménye három, eltérő hajlásszögű házforma összetorlódásának képét mutatja, noha értelmezések sorát kínálja, éppúgy asszociálhatunk a két szélső, falas tömeg közé kifeszített ponyvára, nyitott színre is. A sorolásból adódó tömegstruktúra jól ismert toposz a kortárs nemzetközi (pl. „7/2 House”, Fujimoto, 2006) és hazai (pl. Waldorf iskola Pilisszentlászlón, Valkai, 2012) építészetben, itt azonban olyan se nem épület, se nem tárgy orientációjú formával állunk szemben, amely kétségtelenül jelszerű, központi eleme az együttesnek. Leginkább itt beszélhetünk műépítészeti hozzáállásról, amelyet az alaprajzi ferdeség által felerősödő erejű oldalnézetek csak fokoznak.

Ha csak ennyi lenne! Az épületek anyaghasználatában azonban a könnyen olvasható formai kompozíción túl mélyebb, érzékeinkre ható asszociációkat is keltenek. A betonba kevert kismárai mészkő- és tufakő-törmelék és a vályogépítéshez hasonlatos, földnedvesen csömöszölt, rétegesen zsuzuzott technológiája izgalmas, sokrétű jelentéstartalmakat hordoz.

Az almagyari kunyhók előképének tekinthető a szomszédos Vécseyvölgy utcai, 18. századi kör alaprajzú, vastag vályogfalú, bádogtetejű présház. De már Evlia Cselebi török világutazó is beszámolt a vidék – igaz fatetos – földkunyhóiról az egri dűlőkben a 17. században. Persze ezek az analógiák a látogató

előtt rejtve maradnak, mégis, a rokonságot megtestesítő arányos beépítés és formálás, az egyszerű, de egyéni anyaghasználat érezhető helyi karaktert ad az épületegyüttesnek.

A mintázat, amely a tufa-fal építéstechnológiája során létrejön, ennél rafináltabb képzetársításokhoz vezet. A pincék kivájása során keletkező hulladék, a tufatörmelék újrahasznosításáról van szó, azonban az anyag inhomogenitása és a rétegesen rakott kézi technológia miatt a falakon kívül és belül létrejövő mintázat egyértelműen eszünkbe juttatja a kivájt pincék falain megfigyelhető, a talajrétegződés okozta képet is. Az anyag noha azonos, mégis meglepő a csömöszölt építés és a sziklából való kivájás (tehát e két radikálisan eltérő technológia) mintázatának rokonsága, amely – kiváltképp a kunyhók belsejében – a térképzés elvétől, kifaragással történő alakításának illúzióját kelti. Erre ráerősítenek egyes építészeti részletek is, mint például a borterasz falaiban kialakított áttörések és polcok kirekesztése is.

De kortárs példák is joggal merülhetnek föl előképként, mint amilyen a Stefan és Bernhard Marte által tervezett, ausztriai Batschuns-ban álló ravatalozókápolna 2002-ből. A helyi közösség által, döngölt földből épített egyszerű tér egzak, mértani szerkesztésű (és lapostetős) kubusa a hagyományos technológia és a kortárs formálás izgalmas feszültségét hordozza. Valami ilyesféle feszültség érhető tetten Egerben is, noha a faserkeztetű, fémlemezzel burkolt tetők alatti kőbeton falak egyedi kísérlet eredményei, kétségtelen kortárs, bizonyos értelemben design-alapú leleménynek tekinthetők. Az anyagok és szerkezetek nyerssége a látványt, de a taktilis élményt is meghatározó elemi élményt nyújt.

Vizsgált épületeink alapvető eszköze az a feszültség, amely az anyaghasználat és az abból fakadó formálás között áll fenn. Szinte Gottfried Semper alapelemei, a földmű és tetőmű elevenednek meg az épületek láttán, hiszen a vályogépítést idéző nyers kőbeton falak és a könnyed fatetők alapvetően eltérő szerkesztésű világa feszes kontrasztot eredményez. (De nem nehéz a másik kettőt sem azonosítanunk: a szőtt térelhatároló fal és a tűzhely is meghatározó a kompozícióban. Előbbi a kilátó vékony faelemekből összerakott kompozíciójában, utóbbi a teraszok és a kunyhók falakkal szervesülő, s így jellel váló kőbeton kéménytestjeiben tárgyasulnak.) Persze mindez azért és csak azért van így, mert a koncepció elemi építészeti eszközökből épül, amelyek között kialakuló feszültség adja az együttes épületeinek erejét. Kiváltképp megfigyelhető mindez a borterasz esetében: a falak faltestekké, már-már pilléreké ritkulnak, és sokkal inkább a hullámzó formájú tetőszerkezet a meghatározó. Ezzel együtt az archetipikus, időtlen térformálást – amit a kunyhóknál figyelhetünk meg – áramló térstruktúrát megidéző, formai és anyaghasználati értelemben szinte kompozit szerkesztés váltja fel. Ez némi ellentmondást is szükségszerűen szül: a szelemenek bemetsződése a kőbeton fal sarkaiba sokkal inkább tárgyformáló részletképzés, semmint azt az elemi technológiától váránk.

Az anyag és alkalmazásának konnotációi egyszerre okoznak tehát intellektuális és érzéki élményt, majdnem patetikus kifejezőmóddá emelve a szőlőben való építés – Hamvas Béla vonatkozó gondolatainak a hazai építészetre gyakorolt hatásától talán nem független – gyakorlatát. Ugyanakkor számos építészeti fordulat ezt az érzést üdvözlendő módon segít elkerülni. A kunyhók egyetlen terének megnyitását egyedi kialakítású, de a kereskedelmi forgalomban kapható garázkapu-ajtó teszi lehetővé, meglepő és jó értelmű fesztelenséget sugározva ezzel. De ugyanilyen fordulatot jelentenek a rafinált szerkesztésű kontyolás által lehetővé tett, már-már hanyagul túlfuttatott ereszcsonnak is, vagy az egyedi, csövekből hajtott kültéri zuhanyzók, kézmosók, de az egész festékszóróval – a kőbeton falakra rávitt – tipográfia is. Noha tehát a telepítés, a formaképzés, sőt még az anyaghasználat is illeszkedik a sokszor ünnepezt hazai borászati épületek szakralitást sugárzó sorába, itt mégis sokkal inkább egyfajta – paradox módon a kísérletező attitűd eredményeként előttünk álló – természetességet érzünk.

Az épületek mindenfajta pátosz nélkül, magától értetődően váltak a dülő épített elemeivé. A szőlőből szinte csak a tetők láthatók.

Szabó Levente

(A cikk az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.)